

Krajnik R. M. Reprisals against the South Ukrainian workers during time golodomor 1932–1933 y.

Analyses of the antinational policy of the Soviet power concerning workers of the industrial enterprises and a railway transportation during the period golodomor 1932–1933 y.

І. Б. Кривдіна

**ПРОГРАМОВІ ЗАСАДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ
ІСНУВАННЯ ГЕЛЬСІНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ
(1976–2010 РР.)**

Проблема захисту прав та основних свобод людини є важливою та актуальною в сучасному світі. Міжнародне співтовариство об'єднує свої зусилля з її вирішення, в тому числі й шляхом існування Гельсінського руху у більш ніж 25 країнах. Зазначений рух, що виник з прийняттям у 1975 р. Заключного Акта Гельсінської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, був і залишається найбільш згуртованим та дієвим механізмом впливу на державну владу з метою додержання міжнародних зобов'язань у площині прав людини. В свою чергу, український Гельсінський рух посідає чільне місце в системі міжнародного захисту прав людини та має багату історію. Однак, виходячи з того, що науковцями програмові та організаційні засади Гельсінського руху в Україні розглядалися фрагментарно й лише в окремі періоди його існування, вважається за доцільне провести узагальнююче наукове дослідження з обраної тематики, визначивши хронологічні рамки з 1976 р. до сьогодення.

Визначення на основі проведеного порівняльного аналізу особливостей діяльності та програмових документів Української Гельсінської групи (УГГ), Української Гельсінської спілки (УГС), Українського комітету “Гельсінки-90” (УКГ-90) та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ), окреслення проблемних моментів у діяльності українського Гельсінського руху протягом всього існування та можливостей їх вирішення з метою врахування історичного досвіду сучасними правозахисниками — наукове завдання автора статті.

Останніми дослідженнями та публікаціями із зазначеної тематики є монографії вітчизняних та закордонних науковців

Ю. Курносова, Г. Касьянова, Л. Алексеевої та ін., присвячені загальним питанням проявів інакомислення в Україні у другій половині ХХ ст. У дослідженнях О. Гараня, Г. Гончарука, А. Камінського та ін. розглянуто, зокрема, участь правозахисників у суспільно-політичному житті країни кінця 1980 — початку 1990-х рр. Діячі Української Гельсінської спілки з прав людини репрезентують сучасний стан розвитку правозахисного руху в нашій державі [1]. Не можна залишити без уваги також збірки документів та матеріалів Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод та Української Гельсінської спілки [2; 3; 4]. Однак у згаданих публікаціях Гельсінський рух у ХХ ст. розглядається лише в контексті існування руху опору тоталітарній системі в Радянському Союзі та перебудовчих процесів кінця 1980-х рр., сучасний період його розвитку також подано як одну із сторінок українського правозахисного руху взагалі.

При характеристиці будь-якого суспільного руху в першу чергу досліджують його програмові засади та організаційні форми існування. Щодо українського Гельсінського руху, то першою його організаційною формою у 1976 р. стала Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська група), засновниками якої були М. Руденко, О. Мешко, О. Бердник, П. Григоренко та інші інакомислячі. Першим програмовим документом, прийнятим 9 листопада 1976 р., була Декларація, в якій цілями організації визнавалося таке: “1. Сприяти ознайомленню широких кіл громадськості з Декларацією прав людини. Домагатися, щоб цей міжнародний документ став основним у відносинах поміж особою та державою. 2. ...активно сприяти виконанню гуманітарних статей Заключного акту наради з питань безпеки та співробітництва в Європі. 3. Домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватися підсумки виконання Гельсінських угод, Україна як суверенна європейська держава та член ООН була представлена окремою делегацією. 4. ...добиватися акредитування на Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних прес-агентств тощо” [2, с. 12]. Також підкреслювалося, що група у своїй діяльності керується не політичними, а лише гуманітарно-правовими мотивами.

Програмові вимоги УГГ формулювалися також у Меморандумі № 5 “Україна літа 1977 р.” від 15 лютого 1977 р., адресованому учасникам Белградської наради країн — учасниць Гельсінського процесу. Пропонувалося, зокрема, звільнити політв’язнів і ліквідувати “політичні” статті кримінальних кодексів республік та СРСР, відкрити кордони країни для вільного виїзду та в’їзду, забезпечити вільний обмін інформацією, ліквідувати цензуру, скасувати смертну кару. Стверджувалося, що група не бореться за повалення радянського ладу, але існування опозиції визнавалося властивістю нормальної державної структури. З-посеред проблем державності найважливішим було положення: “Не людина для держави, а держава для людини...” [3, с. 23].

Стаття “Наші завдання”, підготовлена влітку 1978 р., мала також програмовий характер. У ній вперше висувалася ідея про те, що боротьба за права людини в Україні фактично перетворюється на боротьбу за права нації. Завдання групи розширювалися та конкретизувалися; йшлося, зокрема, про порушення національних, конституційних, релігійних прав не тільки українців, а й інших народів республіки; містилися вимоги забезпечення прав політв’язнів тощо. “...Національні права, — підкреслювали автори, — стали вагомою частиною загальнолюдських прав нації, що прагне вистояти себе під сонцем” [5, с. 16]. Таким чином, правозахисний рух вже асоціювався з національно-визвольним.

Взагалі, на першому правозахисному етапі свого існування український Гельсінський рух виступав як активна сила, опозиційна тоталітарному режимові в Радянському Союзі, що зазнавала жорстоких утисків з його боку. Завдяки активній роботі учасників Гельсінського руху про стан справ з правами людини в Україні стало широко відомо у світі. І хоча багато правозахисних ініціатив не набули поширення через опір з боку владних структур, сам факт підняття зазначеної проблеми в ранг міжнародної, багатогранна діяльність у цьому напрямку дають змогу стверджувати, що українська інакомисляча інтелігенція перейшла у своєму спротиві тоталітарній державі на якісно новий рівень.

З виникненням нової суспільно-політичної ситуації в СРСР в другій половині 80-х рр. ХХ ст. рух за права людини в Укра-

їні набув нової якості. Створення в 1988 р. Української Гельсінської спілки активізувало зазначений рух. 7 липня була оприлюднена Декларація принципів цієї організації, в якій відмічалось, що документ вироблено існуючою з 1976 р. Українською Гельсінською групою, яка складає свої повноваження і повним складом входить до Української Гельсінської спілки. Підкреслювалося, що УГС — “федеративне об’єднання самоврядовчих правозахисних груп і організацій в областях, районах, містах України та за її межами” [4, с. 7]. В Декларації проголошувалося, що УГС бачить своє завдання у всебічній активізації народних мас, у виробленні механізму участі народу в управлінні державою та надійного контролю за державним апаратом. Це означало, що спілка не обмежуватиметься лише правозахисною діяльністю. Як згодом зазначав голова виконкому УГС Л. Лук’яненко, “діяльність УГС є типово політична. Суспільна філософія УГС полягає в тому, що доля окремого громадянина залежить у величезній мірі від долі всієї нації”. Він, таким чином, визначав основні риси діяльності спілки [6, с. 94].

Першим серед основних принципів організації було проголошено відновлення української державності. В Декларації зазначалося, що майбутнє співжиття народів СРСР уявляється можливим у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого могла бути федерація суверенних демократичних республік Союзу СРСР з максимальною політичною, економічною та культурною децентралізацією. Важливе значення мала пропозиція внести до Конституції статтю про громадянство України. УГС також вимагала негайного конституційного визнання статусу української мови як державної, гідного суверенної держави представництва України на міжнародній арені, опіки українського уряду над національними громадами українців у союзних республіках та країнах Східної Європи. Водночас зазначалося, що спілка виступає за найширші гарантії права національних меншин України на культурно-національну автономію. Існувала також вимога передачі фактичної влади в республіці від компартії до рук обраних демократичним шляхом рад народних депутатів. У Декларації підкреслювалося й необхідність максимального заохочення приватної ініціативи. УГС виступала й за створення республіканських військових

формувань, незалежних профспілок, за легалізацію Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков [4, с. 12, 9, 22]. Для України на той час це були радикальні вимоги, які підкреслювали політичний характер діяльності цієї правозахисної організації.

На вересневих зборах 1989 р. Всеукраїнської Координаційної Ради (ВКР) УГС було ухвалено нову політичну лінію: перейти до прямої агітації за вихід України зі складу СРСР. Саме в цей час Л. Лук'яненком була підготовлена для керівництва УГС розвідка під назвою “Проект програми Української демократичної спілки” (УДС — один з варіантів майбутньої назви організації). Лідер УГС зазначав, що в самостійній Україні матимуть право на існування всі види власності: державна, кооперативна, приватна, індивідуальна. Шлях до незалежності Л. Лук'яненко вбачав “у поступовій трансформації окупаційних державних, економічних, громадських інституцій на патріотичні інституції мирними, конституційними засобами” [7, с. 117]. Еволюція політичного розвитку Української Гельсінської спілки призвела до того, що на проведеному 29–30 квітня 1990 р. з'їзді цю громадську організацію було перетворено на Українську Республіканську партію (УРП) — так фактично було покладено початок утворенню багатопартійної системи в Україні.

Взагалі діяльність політичної течії українського Гельсінського руху справила визначальний вплив на події кінця 1980 — початку 1990-х рр. Завдяки існуванню УГС як опозиційної організації українська політична арена стала плюралістичною. Правозахисники відіграли роль каталізаторів демократичних процесів зазначеного періоду української історії, формуючи своєю радикальною позицією рішучість, впевненість і відданість ідеї демократичної, правової та самостійної України. Серед найвизначніших досягнень політичних організацій, до складу яких входили гельсінці, є незалежність України, відродження особистих прав людини та національних прав нашого народу, що було програмовою метою й суттю їх діяльності в кінці 1980 — на початку 1990-х рр.

Щоб продовжити традицію неполітичного правозахисного руху в Україні, 16 червня 1990 р. з ініціативи відомої правозахисниці О. Мешко було створено Український комітет “Гельсінки-90”, першим головою якого був обраний В. Лісовий [8,

с. 3]. У своїй діяльності члени УКГ-90 спиралися тільки на не-політичні правозахисні програмові засади УГС, вважаючи суто політичні аспекти діяльності неприйнятними для представників правозахисного руху. У квітні 2004 р. на федеративних засадах УКГ-90 увійшов до Української Гельсінської спілки з прав людини.

Сучасний етап розвитку українського Гельсінського руху представляє Українська Гельсінська спілка з прав людини — Всеукраїнська асоціація громадських правозахисних організацій, створена 1 квітня 2004 р. шляхом трансформації неформального об'єднання українських правозахисних організацій (РУПОР) в асоціацію з 15 організацій-партнерів. Головою правління УГСПЛ був обраний Є. Захаров — голова харківської правозахисної групи. До складу спостережної ради (яка є дорадчим та консультативним органом асоціації) увійшли відомі діячі правозахисного руху 1960–1980-х рр.: З. Антонюк, М. Горбаль, Й. Зісельс, В. Лісовий, В. Овсієнко, Є. Пронюк, Є. Сверстюк. УГСПЛ представляє Україну в Міжнародній Гельсінській Федерації, є неприбутковою та неполітичною організацією, діє на основі статуту. Мета створення та діяльності асоціації визначається у зазначеному документі як “...реалізація та захист прав і основних свобод своїх членів через сприяння практичному виконанню гуманітарних статей Заключного акта Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) 1975 р., інших прийнятих на його розвиток міжнародних правових документів, а також усіх інших зобов'язань України у сфері прав людини та основних свобод” [9]. Завданнями асоціації визначено: 1) пропаганда правозахисних ідей та міжнародних стандартів прав людини та основних свобод, правове просвітництво; 2) усіляка підтримка процесу становлення та розвитку українського правозахисного руху; 3) збирання інформації про факти порушень прав людини та основних свобод і правову ситуацію в Україні крізь призму відповідності букві та духу міжнародних зобов'язань у сфері прав людини та основних свобод; 4) сприяння доведенню інформації про стан прав людини та основних свобод в Україні до відома керівників країн, що підписали Гельсінську угоду, зацікавлених міжнародних організацій, українських державних та недержавних організацій, своїх членів, а також

широкого кола громадськості; 5) пошук та застосування форм конструктивної участі громадськості у законотворчому процесі з питань, що пов'язані із захистом прав людини та основних свобод, надання максимального сприяння законодавцю у створенні гарантій дотримання прав людини та основних свобод [9].

Таким чином, сучасний Гельсінський рух спирається у своїй діяльності на ті самі міжнародні документи, що й попередники, підтверджуючи ідейне спадкоємство з ними. Характер цього руху можна визначити як суто правозахисний, виходячи із задекларованих програмових засад спілки. Рівень організованості Гельсінського руху у незалежній Україні вищий, ніж у попередні часи — зокрема, членами УГСПЛ не можуть бути окремі фізичні особи, а тільки правозахисні організації. До того ж й кількість правозахисників незрівнянно більша, бо політичні реалії сьогодення дають змогу діяти їм на цілком легальній основі, не зазнаючи значного опору з боку держави.

Проведений порівняльний аналіз програмових засад та організаційних форм існування Гельсінського руху в Україні дає змогу зробити висновки, що одним з головних факторів виникнення та існування зазначеного руху є, зокрема, прийняття у 1975 р. Заключного Акта Гельсінської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі та виникнення на основі цього документа міжнародного Гельсінського руху. Основна мета руху — збирання інформації про факти порушень прав людини та основних свобод в Україні, поліпшення становища у зазначеній сфері через співпрацю з міжнародними правозахисними організаціями, світовою та вітчизняною громадськістю й різноманітний вплив на державну владу, наскільки це було можливо у різні історичні періоди, частково або повністю досягалася. Існування руху у вигляді таких правозахисних організацій, як УГГ, УГС, УКГ-90 та УГСПЛ, демонструє високий організаційний рівень діяльності, обрання легального шляху впливу на державну владу з метою вирішення нагальних проблем з правами людини. Еволюційність та гнучкість мислення українських гелсінців, їх намагання відповідати потребам часу та вирішувати проблеми різними шляхами підтверджує існування політичної течії в Гельсінському русі наприкінці 80-х — на по-

чатку 1990-х рр. XX ст. Діяльність УКГ-90 та УГСПЛ як суто правозахисних організацій говорить про те, що традиційний шлях правозахисту не було забуто й на сучасному етапі саме він є пріоритетним при вирішенні питань, пов'язаних з правами людини в Україні.

Стосовно перспектив подальших наукових розвідок, то існує потреба більш детально розглянути у майбутніх дослідженнях правову базу Гельсінського руху в Україні в зазначений період.

Джерела та література

1. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті — перша половина 80-х років XX ст.). — К.: ПУ, 1994. — 220 с.; Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років в Україні. — К.: Либідь, 1995. — 222 с.; Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период. — М.: Знание, 1993. — 252 с.; Гарань О. В. Убити дракона. — К.: Либідь, 1993. — 200 с.; Гончарук Г. І. Народний рух України. Історія. — Одеса: Астропринт, 1997. — 378 с.; Камінський А. На перехідному етапі: “гласність”, “перебудова”, “демократизація” на Україні. — Мюнхен: Сучасність, 1990. — 64 с.; Права людини в Україні-2006: доповідь правозахисних організацій / Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ). — Харків: Права людини, 2007. — 114 с.; Білий Д. Регіональні особливості дотримання прав і свобод в Україні / Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ). — К.: [б.в.], 2006. — 114 с.
2. Український правозахисний рух. Документи і матеріали Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод / Під ред. О. Зінкевича. — Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1981. — 199 с.
3. Українська Гельсінська Група 1978–82. Документи і матеріали / Під ред. О. Зінкевича. — Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. — 998 с.
4. Основоположні документи Української Гельсінської Спілки / Під ред. О. Зінкевича. — Нью-Йорк.: Б. Й., 1989. — 22 с.
5. Програмова стаття УГГ “Наші завдання” // Сучасність. — 1978. — № 12.
6. Томенко М. Самоозначення України: Від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). — К.: Заповіт, 1998. — 272 с.
7. Гарань О. В. Убити дракона. — К.: Либідь, 1993. — 200 с.
8. Про створення Українського комітету “Гельсінки-90” // Інформаційний бюлетень Українського комітету “Гельсінки-90”. Ч. 1 (Серпень, 1990). — Нью-Йорк: Спілка, 1990. — 32 с.

9. Статут Всеукраїнської асоціації громадських організацій “Українська Гельсінська спілка з прав людини” // Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації громадських організацій “Українська Гельсінська спілка з прав людини” //http: // www.helsinki.org.ua.

Анотації

Кривдина И. Б. Программные принципы и организационные формы существования Хельсинского движения в Украине (1976–2010 гг.).

В статье проводится сравнительный анализ основных программных принципов существования таких организационных форм Хельсинского движения в Украине, как: Украинская Хельсинкская группа (1976–1988), Украинский Хельсинкский союз (1988–1990), Украинский комитет “Хельсинки-90” (1990–2004) и Украинский Хельсинкский союз по правам человека (2004–2010).

Krivdina I. B. Program principles and organization forms of existence of the Helsinki movement in Ukraine (1976–2010).

In article is conduct of relation analysis of the mains program principles of existence such organization forms of the Helsinki movement in Ukraine as: Ukrainian Helsinki group (1976–1988), Ukrainian Helsinki union (1988–1990), Ukrainian committee “Helsinki-90” (1990–2004) and Ukrainian Helsinki union at the human rights (2004–2010).

М. С. Кучерук

БАЧЕННЯ НАРОДНИМ РУХОМ УКРАЇНИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НАШОЇ ДЕРЖАВИ

(законотвора робота з цього питання у Верховній Раді України IV скликання, 2002–2005 рр.)

Питання розвитку економіки України є надзвичайно важливим. На жаль, залишається багато проблем, на які досі не знайдено відповідь. З одного боку, у спадок ми отримали проблеми від колишньої системи, і з іншого — проблеми, породжені глобальними викликами сучасної цивілізації на межі двох тисячоліть.

Ситуація в нашій країні і, зокрема, в економіці дійсно складна, не треба забувати, що у нас є багато і позитивного в цій ситуації. Потрібно пам'ятати, що криза є не лише часом руйнування, але й часом можливостей. На думку доктора